

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

MUHAMMED İKBAL DÜŞÜNÇESİNDE EĞİTİM FELSEFESİ VE İNSAN

HUMAN AND PHILOSOPHY OF EDUCATION IN THE THOUGHT OF MUHAMMED
IQBAL

Saim GÜNDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı
Pehlivan Mahallesi Kayacan Caddesi Fakülte Derslikleri Binası Kat:3 Merkez / Hakkari
saimgndgn@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0150-7239, 05444191514

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 04 Nisan 2020 / 04 April 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 23 Haziran 2020 / 23 June 2020
Yayın Tarihi / Published: 25 Temmuz 2020 / 25 July 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz / July – Autumn 2020
Cilt / Volume: 6, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 591-616.

Cite as / Atıf: Gündoğan, Saim. “Muhammed İktbal Düşüncesinde Eğitim Felsefesi Ve İnsan [Human and Philosophy of Education in the Thought of Muhammed Iqbal]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 6/2 (Temmuz/July 2020), 591-616.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz

Bu çalışmada İktbal'in eğitim felsefesi ve insan konusundaki görüşleri ele alınacaktır. İktbal, benlik felsefesi yaklaşımını bütün felsefi düşüncelerinin merkezine koyar. Bu nedenle onun eğitim felsefesi ve insan konusundaki görüşleri benlik felsefesi merkezli bir yaklaşımla ele alınır. Benlik felsefesi bağlamında; parçalanmış, kendinden vazgeçmiş, Allah ile irtibatını kesmiş insanların ve toplumların biran önce uyandırılması gerekmektedir. Bu şekildeki açmazları ve çıkmazları sağlayacak olan, yeni, ihyacı ve inşacı bir eğitim felsefesidir. Bu felsefenin temeli ise benliğin yeniden inşa edilmesine dayanır. Böylelikle kişiden, topluma, insanlığa kadar bütün mercilerde bir hareketlilik, dinamizm, gelişme ve inkişaf gerçekleşir. İktbal'in eğitim felsefesi ışığında bunlar, bir yandan Kur'an'a öte yandan ise çağdaş dünyanın gelişmelerine ve bilimsel verilerine dayanır. Bu anlayış bağlamında birey olma, kişiliğin gelişimi, birey-toplum ilişkisi ve eğitimin yaratıcı vizyonu ele alınacak. İktbal'in yeni yorumları, girişimleri ve eğitim felsefesi konusunda model mahiyeti taşıyan çözüm önerileri ifade edilecek, ilgili yerlerde eleştiriler yapılacak ve İktbal'in eğitim felsefesi konusundaki katkısı öne sürülecektir

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi. Muhammed İktbal. Eğitim Felsefesi. İnsan. Benlik Felsefesi.

Abstract

In this study, views on human and philosophy of education of Iqbal will be discussed. Iqbal puts his approach to self-philosophy at the center of all philosophical thoughts. Therefore, his views on his educational philosophy are discussed with a self-centered approach. In the context of self-philosophy; people and societies that torn, given up on themselves, who have lost contact with God, must be woken up as soon as possible. It is a new, hysteria and constructible educational philosophy that will provide such impasses and impasses. The basis of this philosophy is the reconstruction of the self. The construction of the self enforces both the philosophy of education and the conditions available to it. Thus, mobility, dynamism, development and incompetence take place in all authorities, from person to society to humanity. In light of Iqbal's educational philosophy, these are based on the Qur'an and the development of the contemporary world and its scientific data. In the context of this understanding, the development of individuality, the development of personality, the relationship between individuals and society, and the creative vision of education will be discussed. Iqbal's new interpretations, initiatives and model solution proposals on educational philosophy will be expressed, criticism will be made in the relevant places and Iqbal's contribution to education philosophy will be proposed.

Keywords: Philosophy of Religion, Muhammad Iqbal, Philosophy of Education, Human, Philosophy of self.

Extended Abstract

Today's world is struggling with many problems, including Turkey. Many of these problems have not yet been resolved. One of the problems mentioned is education. Although technological applications and technical equipment have developed in training systems, the "beautiful-good human" growing model has not materialized. In this regard, both the West and the East have not been able to cultivate the "ideal person" they want and desire. As it is known, especially in education, the East followed the West, and when the West failed, the East was exposed to the same fate and even faced a worse picture than the West. In the face of this problem, the West sees the East lacking the capacity to produce solutions, while on the other hand it cannot overcome this problem alone with its cultural heritage and values. The East, in particular, the Islamic world, does not have the depth to the West and its origins; Moreover, it is unaware of his truth, history and culture. In this case, it cannot provide original solutions for its problems and cannot meet the expectations for both itself and others' problems. Muhammed Iqbal is one of the few thinkers who comprehends and understands this impasse in a good way and is deeply commended to both worlds.

Iqbal, a philosopher, poet and entrepreneur who has influenced the entire Islamic world and the West, especially the Muslims of India with his ideas and poems, who grew up with Islamic, Western and Indian culture, has been able to understand the philosophy, literature and culture of the east and west. He has constantly researched and developed his own thoughts in order to be a judge. For the Islamic world, this directionality, works and perspective of Iqbal are a treasure that can produce solutions. What we need to do is think about how and in which way we can use this accumulation. Iqbal is a thinker who transcends the ages, especially in his own age. Iqbal is an entrepreneur who worries about the aforementioned problem and dedicates himself to solving problems like this and so on.

In fact, Iqbal, especially in his country, was concerned about the Islamic world and all humanity, and fed ideals on the way to recovering and construction. In our age, when the world became almost a village and became closer together, Iqbal's ideal was intended to be the ideal of humanity. His thoughts are a serious roadmap for illuminating, purifying and the well-being of humanity. As a matter of fact, these aspects of him are rightly discussed at length in the works written about Iqbal. However, one of the most important aspects of Iqbal is to educate people. Because he devotes almost all of his life, dexterity and versatility to this issue. In this context, Iqbal aims to raise the present person as the ideal person, as a man. Because in order to do anything in his thought, it is necessary to rebuild and revive the human and wake him up. It's, in short, to bring you back to life. Man must be aware of what and who he is. This can be overcome when it becomes the person himself, more clearly, when he gains personality. In this respect, Iqbal adopts a vibrant, dynamic and more practical philosophy. This philosophy depends on one's intentions, their purpose, and what they do. While he cited the Qur'an as a key source of reference to his thinking, he also benefited from the data, arguments and teachings of contemporary philosophy and science. Iqbal's synthesizing attitude in this regard, rather than intersecting and organizing islamic resources and the teachings of the west, rather than the data of the Qur'an and the western science of the Islamic principles, and some basic discussions of philosophy is an attempt to explain in light. This initiative forms the cornerstones of Iqbal's educational philosophy. Thus, he focuses on this issue and reveals a different perspective. At the heart of this perspective was a "philosophy of self". Although the philosophy of self may seem like a simple, narrow and shallow philosophy at first glance, it has a comprehensive width with its expansions. As a matter of fact, self is an entity whose existence makes sense within all layers, perceives the truth, establishes the social and spiritual world in the bosom of the physical universe, and ultimately transcends his relationship with God. In his opinion, self-deceit is a force that wants to open, expose and show. Self wants to be, thrive, advance, produce, see himself in his work. Only in this way, the vision of self-consciousness reaches its consciousness and its own awareness; In his work, he follows his own thinner force, his own self, as if he saw his own image in a mirror. Again, in Iqbal's opinion, he manifests himself in every jot of existence. Otherwise, the person who gives up his own self loses his desire to exist and withdraws from the river of life. Therefore, self has a central position in God, man and universe. It is the consciousness, the word, the meaning and the knowledge of all of this, moreover, the consciousness that makes sense and speaks the universe and man. Because the shape of existence is the work of the self; Everything that is seen is the secret of the self. It turns out that the concept of self is inclusive and its boundaries are wide.

Iqbal puts his approach to self-philosophy at the center of all philosophical thoughts. Therefore, his views on his educational philosophy are discussed with a self-centered approach. In the context of self-philosophy; people and societies that have lost, torn, given up on themselves, who have lost contact with God, must be woken up as soon as possible. It is a new, hysteria and constructible educational philosophy that will provide such impasses and impasses. The basis of this philosophy is the reconstruction of the self. The construction of the self enforces both the philosophy of education and the conditions available to it. Thus, mobility, dynamism, development and incompetence take place in all authorities, from person to society to humanity. In light of Iqbal's educational philosophy, these are based on the Qur'an and the development of the contemporary world and its scientific data. In the context of this understanding, the development of individuality, the development of personality, the relationship between individuals and society, and the creative vision of education will be discussed. Iqbal's new interpretations, initiatives and model solution proposals on educational philosophy will be expressed, criticism will be made in the relevant places and Iqbal's contribution to education philosophy will be proposed.

Keywords: Philosophy of Religion. Muhammad Iqbal. Philosophy of Education. Human. Philosophy of self.

Giriş

Düşünce tarihinde birçok filozof eğitim felsefesi hakkında birtakım öneri veya metod ileri sürmüştür. Sözgelimi, Platon (M.Ö. 428-424)'un "kültürel eğitim programı" onun idealizmine dayanır.¹ J. J. Rousseau (1712-1778)'nin anti-sosyal felsefesi, doğal eğitim anlayışının temelini oluşturur.² Pragmatist felsefe, eğitimdeki proje yönteminin en temel anahtarlarıdır.³ Muhammed İktbal (1887-1938) ise eğitim uygulamalarının esas olan eğitimin temel ilkelerini öne sürer. O, eğitim kavramının gerçek manası ve sahasına karşılık gelen bireyin davranış ve şahsiyetini temel olarak ortaya koyan kabiliyet ve değerler üretmeyle ilgili çalışmalar tanımını esas alarak eğitimin temel ilkelerine işaret eder. Daha açık bir ifadeyle, onun düşüncesinde eğitim, resmi çevrelerdeki kamu ve kuruluşlarda mekanik olarak sürdürülen eğitim ve öğretim faaliyetleri ile sınırlı değildir. Bu yaklaşımın tersi, birey, grup ve toplumun karakter, fikir, davranış ve değerlerini güçlü bir şekilde değiştiren ve şekillendiren bütün bireysel ve sosyal etkileri hesaba katmadığı için eksiktir ve tatmin edici değildir. Bu nedenle İktbal'in düşüncesinde eğitim, farklı bir mesaj veren, yaratıcı güçlerini dinamik tutarak sürekli olarak ilerlemeye gayret gösteren, mevcut değerlere sahip çıkmakla birlikte onlara yeni değerler ekleyen bireyler yetiştirmektir. Ancak bu şekilde organik bir bütüncül yaklaşımla temel klasik ile çağdaş görüşler bir potada eritilerek yeni ve farklı tespitler, teoriler, perspektifler, hayaller ve girişimler ortaya konulabilir.

Öte yandan İktbal'e göre felsefenin işlevi, herhangi bir sınıra ve otoriteye bağlı kalmadan insanın sahip olduğu en önemli özelliği olan düşüncesinin, tıpkı bir okyanusun dibindeki inci tanelerini arar gibi, derinliklerine dalarak, birtakım eleştiri, çözümleme ve sentezlerle gerçeğe ulaşma girişimidir. Felsefenin ruhu, özgür araştırmadır.⁴ Bu, aynı zamanda belirli bir eğitim felsefesi önerisidir. Çünkü burada bireyin kendisi, toplum ve çevresiyle ilişkisi hususunda temel yaklaşımın felsefi izahı yapılmaktadır. Zira tutarlı bir fikir sistemi, insanın kendisi ve hayatın problemlerini aydınlatmaya yönelik kendine özgü bir bakış açısı doğrultusunda bir rehberlik sunar veya eğitim teorilerinin ve uygulamalarının temelini oluşturması gereken mevcut kurum-kuruluşlara, kültüre, değerlere, sosyal pratiklere ve düşünme yollarına derin

¹ Aminu Sanni and Danladi Momoh, "Plato's Philosophy of Education and Its Implications to Counselling", *British Journal of Education* 7/4 (Nisan 2019), 66-73.

² Ternan Monteiro, "Rousseau's Philosophy of Education", (10/10/2019), 13 vd.

³ Vesa Taatila ve Katariina Raij, "Philosophical Reiev of Pragmatism as a Basis for Learning by Developing Pedagogy", *Educational Philosophy and Theory* 44/8 (2012), 831-844.

⁴ Allama Muhammad Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, (Lahore: Institute of Islamic Culture, 1996), 1-2; Muhammed İktbal, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 31-33.

bir eleştiri ve yaklaşım yönelidir. Bu durumda eğitim, bütün bunlardan sonra kritik değer biçme faaliyetleri ile kültürel mirasın sonraki nesillere fikir, bilgi ve tecrübelerin aktarılması olarak ortaya çıkar. Böylelikle toplumsal hayatın ve kültürün devamı, bunların yaratıcı bir şekilde yeniden teşekkülü ve bunu gerçekleştirecek zihinsel olgu garanti edilmiş olur. İşte İktbal'in düşüncesinde eğitim felsefesi, burada kısaca işaret edilen bireyin kendisini ve toplumunu sürekli olarak geliştiren ve ilerleten kendisine has bir felsefedir. Onun eğitim felsefesi, modern zamandaki eğitim problemlerini sistemli bir şekilde çözmekten ziyade, sürekli tekrar eden problemlerin çözümlerine daha çok odaklanmaktadır. Bu bağlamda o, birey olma, kişiliğin gelişimi ve birey-toplum ilişkisi hususlarını ortaya koyar. Birey olma, her şeyden evvel, herhangi bir otoriteye bağımlı/bağlı olmadan, kendi kararlarını özgürce verebilmek, böylelikle sahip olduğu sorumlulukların, ödevlerin ve hakların farkında, bilincinde olmaktır. Başka bir ifadeyle, insanın kendini bilmesi, yaratıcı kabiliyetlerinin farkında olması, kendini kendinde araması ve kendi olması şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca birey olma, insanın kendini toplumdan soyutlaması değil, bütünü içinde kendi olabilmektir. Çünkü insan, bir yandan bireysel öte yandan toplumsal bir varlıktır. Toplum içerisinde birey olma ise kişiliğin gelişmesi sonucunda gerçekleşir. Çünkü kişiliğin gelişimi, birey olma ve birey-toplum ilişkisi açısından birtakım pozitif unsurların ortaya çıkmasına ve bunların ileriye dönük bir gelişme içerisinde olmasına vesile olur. Sözelimi, kişiliğin gelişimi, empati kurma kabiliyetini ve iç görüleri geliştirir, dürtü ve duyguların yönetimini üst seviyede tutar, insanın çalışkan ve üretken olmasına sebep olur, kapsayıcı ve rahatlatıcı bir ruh haline imkân sağlar, evrensel ahlak ve etik ilkelerin içselleştirilmesi için kişiyi etkiler, kişinin özgürlük sınırlarını belirler ve yaratıcılığı ön plana çıkarmak suretiyle felsefe, din ve değer üretme gibi konularda duyarlı ve üretken olmasını sağlar. İktbal'in düşünce dünyasında bütün bunların gerçekleşmesinin yolu, anılan bağlamda bir sisteme sahip olan eğitim yahut eğitim felsefesinden geçer. Böylesi bir eğitim veya eğitim felsefesi çatısı altında insan, düşünebilme yetisini, sorgulama edimini, varlık gayesinin, şartlarının ve gerekçesinin anlamını idrak eder. Bu idrak ediş, kişinin özne olmasını, hayata bilinçli olarak müdahale etmesini, olumsuzluklara karşı sistemli ve bilinçli bir şekilde hareket etmesini sağlar. Özetle, insanın kendi hayatında, inanç, felsefe ve dünya görüşünde etkili olan birey olma, kişiliğin gelişimi, birey-toplum ilişkisi ve bu bağlamda yaratıcı bir eğitim vizyonu konuları, İktbal'in düşüncesi açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, anılan konular ortaya konulmuştur.

1. Birey Olma

Bilimsel bir eğitim teorisini geliştirmenin en temel yolu, bilinçli bir şekilde, eğilecek olan bireyin yapısı ile ilgili kavramları, onun toplumla olan ilişkilerini ve gelecekteki durumunu ortaya koymaktan geçer. Bu açıdan, eğitim felsefesinin mihenk taşlarını oluşturan en temel kavram “birey” öne çıkmaktadır. Birey kavramı bağlamında yapılması gereken ilk şey, İktbal’in eğitimcinin de dikkatini üzerinde yoğunlaştırdığı, bireyin işlevi ve yapısı konusundaki düşüncesini incelemektir. Bunun için de İktbal’in düşünce sisteminin merkezini oluşturan ve Kur’ân, klasik İslâm düşüncesi, Batı felsefesi ve modern bilimlere ilişkin bilgi birikiminden hareketle ortaya konulan benlik (ego/hodî) kavramına değinilmiştir.

İktbal, özellikle *Esrâr-ı Hodi*, *Rumuz-ı Bîhodi*⁵ ve *The Reconstruction of Religious Thought in Islam* isimli eserlerinde benliği ele alarak, benliğin terbiyesi ile uğraşır ve anılan kavramın temel argümanlarını, inceliklerini ortaya koyar. Böylece o, özgün bir yaklaşımla benlik kavramını ele alır ve felsefe anlayışını söz konusu kavram üzerine inşa eder. Bu bağlamda o, temel amacını; “Maksadım, Allah’ı arayan benliğin geçireceği tecrübelerin sonsuz zenginliğini belirtmektir.”⁶ şeklinde ifade eder. Mütefekkir, benlik kavramı çerçevesinde bütün felsefî meselelerin organik bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerektiği vurgusunu yapar. Daha sade ifadeyle benlik, kendi zatını, varlığını ya da bedenini hissetme veya yeteneklerini bilmektir, yani kendi kendini tanımaktır. Buradan bir kişinin kimin evladı olduğu, hangi şehir ya da ülkeden geldiği anlamında bir bilme söz konusu değildir. Buradaki amaç, kişinin Allah’ın kendisine ne gibi kabiliyetler ihsan ettiği ile anılan kabiliyetlerden nasıl yararlanabileceğini ve bunlar vasıtasıyla ilk etapta kendi, kendi milleti, bütün insanlık, insanlığın gelişimi ve refahı için neler yapabileceğini bilmesidir.⁷ O, bu yaklaşımını “Allah’tan benlik iste, benlikten Allah iste.”⁸ ifadesiyle özetler. İktbal’in benlik kavramı bağlamında ortaya koyduğu en temel hususlardan biri birey olmaktır. Nitekim insanın kültür ve kişilik değerlerinin korunması ile ilgilenen eğitimci ve sosyal bilimci düşünürler, doğal olarak, hayatta bireyselliğin önceliğini yeniden sağlama ve inşa etme sorunu ile ilgilendiler. İnsan ruhuna ilgi duyan ve gelişmenin farklı olasılıklarına duyarlı bir hümanist olan İktbal, dikkatinin çoğunu anılan sorun üzerinde yoğunlaştırdı. O, diğer felsefî ve toplumsal problemlerde olduğu gibi, burada da benlik kavramını işaret eder.

⁵Muhammed İktbal, *Esrar ve Rumuz*, Haz. ve çev. Ali Nihat Tarlan (İstanbul: Sufi Kitap, 2. Baskı, 2010).

⁶Muhammed İktbal, *İslâmın Rubu*, çev. E.A. (İstanbul: Doğan Güneş Yayınları, 1963), 65.

⁷Muhammed İktbal, *Şu Masmavi Gökyüzünü Kendi Yurdum Sanmıştım Ben*, çev. Halil Toker (İstanbul: Şule Yayınları, 1999), 28.

⁸Muhammed İktbal, *İktbal’den Şiirler Şarktan Haber ve Zebûr-u Acem*, çev. Ali Nihat Tarlan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971), 256.

Benlik kavramını bir uyanış, bir inanç, sürekli dinamik bir yapıda olmak, kendini bulmak ve bilmek olarak ifade eden İkbâl, kavramı kısaca şöyle ortaya koyar: “Benlik nedir? Hayatın gizli sırrıdır! Benlik nedir? Kâinatın Uyanışıdır!”⁹ Ona göre şeyleri, olgu ve olayları anlayabilmek için benlik kavramından başlamak ve hareket etmek gerekir. Bu sebepten ötürü İkbâl, sürekli olarak “Kendi benliğini tanı”¹⁰ şeklinde seslenir. Zira kişinin kendisini ötekilerden ayırmasına ve ön plana çıkarmasına yarayan bir güç olan ve uğradığı bütün değişmelere rağmen özünü koruyup, kendi birliğinin farkında olan bir bütünlük olduğu şeklinde anlaşılan benlik, birey olmaya kapı aralayan bir değer taşır.

İkbâl, benliğin tecrübe dediğimiz birbiri içine nüfuz eden çokluğun ötesinde ve üstünde şeklindeki görüşü kabul etmez. Ona göre iç tecrübeyi oluşturan şey, benliğin işbaşında olması halidir. Yani, benlik algılama, yargılama ve irade fiillerinde bilinir. Zira benliğin hayatı bir gerginlik içerisinde geçer. Bu gerginlik, benliğin çevreye saldırması ve çevrenin de benliğe saldırmasıdır. Benlik bu gerginliği, kendi çevresine nüfûz etmek, başka bir deyişle ondan etkilenmek amacıyla yaratmıştır. Kur’ân, benliğin bu belli bir nizam oluşturma görevini açıklıkla ifade eder: “Ve sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.”¹¹ Burada ben’in yön verici hususuna dikkat çekilir. Mütefekkir, bu ayeti ele alırken Kur’ân’da geçen “halk” ve “emr” kavramlarının anlamları arasındaki farklılığa dikkat çeker. Halk, meydana getirmedir; emr ise yeni bir düzen vermektir. Anılan kavramlar, Allah’ın evrenle olan ilişkisini ifade eder. Kur’ân’da bu açıkça ifade edilir: “Dikkat edin, yaratma da emretme de yalnız O’na mahsustur.”¹² Burada benliğin gerçek mahiyetinin yön verici olduğu vurgulanır. Bu, Tanrı’nın idare edici enerjisinden kaynaklanır. Zira Allah şöyle buyurur: “De ki: Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir.”¹³ Burada dikkat çekilen husus, gerçek şahsiyetimizin bir “şey” değil, bir “amel” olduğudur. Ben’in tecrübesi, birbirine atıfta bulunan bir dizi fiildir. Bu fiiller dizisi, yön verici bir amaç birliği sayesinde bir arada tutulur. Onun bütün gerçekliği yön verici/idare edici davranışında saklıdır. O, mekânda bir şey veya zamana ait bir tecrübe kümesi olarak idrak edilmez. Bu durumda, İkbâl’e göre, kişilik, kişinin kendisinin belirlediği hükümlerle,

⁹ Muhammed İkbâl, *Aşk ve Tutku On Uzun Manzume*, çev. Celal Soydan (Ankara: Akçağ Yayınları, ts), 123-124.

¹⁰ Muhammed İkbâl, *Doğru’dan Esintiler (Hayatı, Eserleri ve Şiirlerinden Seçmeler)*, çev. Nihat Ahmed Asrar (İstanbul: Kültür Yayınları, 1988), 201.

¹¹ *Kur’ân Meal-2*, (Erişim 15 Aralık 2019), el-İsra 17/85.

¹² el-Arâf 7/54.

¹³ el-İsra 17/84.

iradeli davranışlarla, amaçlarla ve özlemlerle anlaşılmalı ve takdir edilmelidir.¹⁴ Burada İkbâl, benliğin pratik yönüne, yapan benliğe işaret eder. O, benlik hakkında konuşurken yeni ve farklı söylemler öne sürer. Onu bu konuda özgün kılan hususlardan biri, benliğin pratik yönü ile teorik yönünün, bilen benliğin, birlikte ortaya konulabileceğine dair yaklaşımıdır.

Kâinattaki her şeyin benliğin eseri olduğunu izah eden İkbâl,¹⁵ benliğin terbiyesi hususuna önem verir. Benliğin terbiyesi ve ruhanî yücelişin benliğin merhalelerinden geçtiğini ifade eden düşünür, İslâmî geleneği takip ederek, tıpkı Gazzâlî ve Mevlânâ gibi, “Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanan” inanmış insanın benlik macerasını ortaya koyar. Söz konusu merhalelerden birinci merhale itaat¹⁶, ikincisi nefsin zaptı¹⁷, üçüncüsü ise Allah’a naib olmaktır.¹⁸

Benliğin merhaleleri doğrultusunda benliğin terbiyesini ısrarla vurgulayan İkbâl, benliği güçlendiren ve zayıflatan unsurların olduğuna dikkat çeker. Benliği güçlendiren unsurlar; aşk¹⁹, sevgi²⁰, yüksek gayeler yaratmak²¹, fakirlik²² ve hoşgörü²³ iken, zayıflatan unsurlar ise korku²⁴, başkasına muhtaç olmak²⁵, kölelik²⁶, geçmişle ya da soyla soplâ övünme²⁷, taklitçilik²⁸ ve dilenciliktir.²⁹ İkbâl, benliğin güçlü olması durumunda bireyin amaçlarına ulaşabileceğini; fakat benliğin zayıf olması halinde ise bireyin yaratıcı kabiliyetlerinin işlevlerini yerine getiremeyeceğini dillendirir. Çünkü İkbâl’e göre, benlik diri olduğu takdirde sonsuz bir okyanus insanın topuğu seviyesinde olur, yüksek dağlar ise insana ipekli kumaş gibi serilir. Ancak günümüzde benlikten nasibini alamayan insan okyanusta boğulmakta, yüksek dağlar

¹⁴ Iqbal, *in Islam*, 82-83; İkbâl, *İslâm’da*, 137-138; Necmettin Tozlu, “İkbâl’in Eğitim Felsefesi”, *Felsefe Dînyası*, 16 (Yaz 1995), 22-26.

¹⁵ Muhammad Iqbal, *The Secrets of The Self (Asrar-ı Khudî)*, translate. Renold A. Nicholson (Lahore: Ashraf Printing Press, 1983), 43/484; Muhammed İkbâl, *Esrâr-ı Hodî (Benliğin Sırları)*, çev. Ali Nihat Tarlan (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1958), 36.

¹⁶ Iqbal, *The Secrets of The Self*, 75/847-848; İkbâl, *Esrâr-ı Hodî*, 45.

¹⁷ Iqbal, *The Secrets of The Self*, 75/853-854; İkbâl, *Esrâr-ı Hodî*, 45.

¹⁸ Iqbal, *The Secrets of The Self*, 80/906; İkbâl, *Esrâr-ı Hodî*, 47.

¹⁹ İkbâl, *Bal-i Cibril*, 78.

²⁰ Iqbal, *The Secrets of The Self*, 43-44/483-500; İkbâl, *Esrâr-ı Hodî*, 36-37.

²¹ Iqbal, *The Secrets of The Self*, 23/270-271; İkbâl, *Esrâr-ı Hodî*, 31.

²² Muhammed İkbâl, *Cavidnâme*, çev. Annemarie Schimmel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958), B. 230, 52.

²³ Muhammed İkbâl, *Şarktan Haber*, çev. Ali Nihat Tarlan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956), 138.

²⁴ Muhammed İkbâl, *Rumuz-u Bîhodî*, çev. Ali Nihat Tarlan (ts), 14-15.

²⁵ Muhammed İkbâl, *Muhammed İkbâl Külliyyatı*, çev. Ahmet Metin Şahin (İstanbul: Irmak Yayınları, 2010), 291.

²⁶ İkbâl, *Cavidnâme*, B. 1462, 291.

²⁷ İkbâl, *Cavidnâme*, B. 1285, 264.

²⁸ İkbâl, *Şarktan Haber*, 138.

²⁹ Iqbal, *The Secrets of The Self*, 41-42/478-479; İkbâl, *Esrâr-ı Hodî*, 36.

ise onun için ulaşılamayacak bir sonsuzluk niteliği taşımaktadır. Bu sebeple ona göre, Arapların ve Hintlilerin benlikleri zayıfladığı için bunalımlar içindedir. Benzer şekilde Irak ve Acem özünü kaybetmiştir. Bu milletlerin bu konuma düşmelerinin sebebi, onların benliği güçlendiren şeyleri terk etmesinden ve bunu önemsememelerinden kaynaklanır.³⁰

İkbal'den hareketle benlik kavramı hususunda şunlar ifade edilebilir. Her şeyden evvel o, benlik kavramı ile bencilik, gurur, öfke, kibir vb. enaniyet duygusu barındıran erdemsizlikleri kast etmez. Aksine, onun benlik kavramı, insanın kendi varlığını-kimliğini, sınırlarını, değer yargılarını ve amaçlarını kognitif açıdan fark etmesini, kendine güvenmesini, dayanmasını, saygı duymasını, kendi olanak ve yeteneklerini ortaya koymasını, kendisine dair algılayabildiği yahut kavrayabildiği duygu, görüş, tutum ve düşüncelerinin zihinsel bir tablo oluşturabileceğini ve tüm bunların gerek bu hayat gerekse öte hayat için son derece önemli olduğuna işaret ettiği görülmektedir.

Sonuç olarak İkbal, bütün felsefi dizgesinin merkezine benlik kavramını yerleştirir ve onu kendine has üslubuyla çok yönlü bir kavram olarak görür. İnsanın düşünce ve duygu dünyasını şekillendiren bir mahiyette değerlendirilen benlik kavramı, insanın bir yandan teorik, öte yandan ise pratik yönünü etkiler. Bu sebeple düşünür, felsefi problemlere yönelik çözüm modeli olarak benlik kavramını esas alır. Bu derece etkin olduğu düşünülen benlik kavramı, öteki meselelerde olduğu gibi, eğitim felsefesi konusunda da son derece önem arz ettiği görülür.

İkbal'i birey olma doktrinini böylesine detaylı bir şekilde belirtmeye iten güç, son iki asırda genelde şark milletlerinin spesifik ise Müslüman milletlerin yapısındaki çöküşü konu alan endişesi olmuştur. Çünkü onun belirttiğine göre, geleneksel hayat tarzındaki yozlaşma, bilinçli veya bilinçsiz kendini inkar etme yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Onun temel gayesi, bütün maddi, manevi, kültürel ve ruh zenginlikleri ile birlikte güçler ve olgulardan meydana gelen bu dünyada benliğin daha dolu ve daha özgür kabulüne dikkat çekerek, doğulu milletlerin düşüncesine ve davranışına yeni bir yön vermek suretiyle dinamizim kazandırmaktır. Bunlar, toplumun üyeleri olan bireylerin sürekli artan arzu ve isteklerini tatmin etmek için kullanılmalıdır. Değil mi İkbal'in düşünce dünyasında benlik, çoğu henüz keşfedilmemiş ve kullanılmamış güçlerin ve olanakların kaynağıdır. Bu durumda benliğin sürekli olarak geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için birey her çeşit yapıcı ve yönlendirici tecrübeye açık olmalıdır. Şayet birey dünyadaki mücadeleden uzak kalmaya çalışır ise kişiliği

³⁰ İkbal, *Doğu'dan Esintiler*, 199.

daralır ve gelişmez, yaratıcı yetenekleri ortaya çıkmaz. Dolayısıyla İkbâl'in "kendini gerçekleştirme" yaklaşımının düşünce dünyasında nasıl izah edildiğini ve birey olmanın gelişmesinin niçin bütün sosyal ve eğitim çabalarının en önemli unsuru olduğu açıkça görülmektedir. O, birey olmanın yanında kişiliğin gelişiminin şart olduğuna dikkat çeker. Bu bakımdan kişiliğin gelişimi ortaya konulmuştur.

2. Kişiliğin Gelişimi

Daha önce birey-olma konusunda öne sürülen argümanlar, kişiliğin nasıl gelişebileceği hususunu gündeme getirmektedir. İkbâl'in düşünce dünyasında ben'i, benliği ve kişiliği geliştirme son derece önemlidir. İnsan, dünyada sonsuz zevk ve ilham kaynaklarını keşfeder. Bir gül yaprağı kadar, bulunduğu yer zor ve varlığı zarif olsa bile, gerçekliğin hiçbir sureti, insan ruhu kadar güçlü, ilham verici ve güzel değildir. Bu açıdan varlığının en derininde insan, Kur'ân'da tasvir edildiği üzere, yaratıcı bir faaliyettir, yükselen bir ruhtur, kendi içindeki yürüyüşünde, bir varlık halinden diğerine tırmanmaktır: "Şüphesiz siz halden hale geçeceksiniz."³¹ İkbâl'e göre insan, hem kendi kaderini, hem de âlemin kaderini yönlendirebilecek güçtedir. İlerleme durumundaki bu süreçte, şayet insan girişimde bulunursa, Allah onu destekler.³² İkbâl, eğer insan girişimde bulunmazsa, bünyesinde yatan derunî zenginliği geliştirmese, hayatı ilerletmek için içeriden gelen dürtüyü hissetmez hale gelirse, bu durumda onun içindeki ruhun taşlaşacağını ve kendisinin de ölü bir cisim haline geleceğini ifade eder.³³

Bu pasajlarda İkbâl'in birey olma ve bireyin dünya ile olan münasebeti açıkça ortaya konulmakla birlikte, kişiliğin gelişiminin yaratıcı bir süreç olduğu vurgulanmıştır. Anılan süreçte birey aktif bir rol oynamalı, sürekli ve amaçlı olarak çevresine etki ve tepki göstermelidir. Bu, bireyin pasif bir şekilde kendisini statik bir ortama teslim etmesi demek değildir. Bireysellik, ben'in muhtemel olumlu gelişmesine tesir eder ve çevrenin yapısını belirlemeye yardım eder. Bu bakımdan bireyin kültürel hayatı ve değerleri sürdürmesi icab eder. Bireylerin mevcut medeniyet ve kültürlerini anlama, özümseme ve yeniden inşa etme kapasiteleri olmalıdır, ancak bu durumda bireyler kendilerine göre özgün ve sürekli bir bireyselliğe ulaşmak için yavaş yavaş ilerleme gösterir. Anılan temel realiteyi görmezlikten gelen herhangi bir eğitim sistemi yüzeysel, önyargılı ve ihtiyaçları karşılayamayan bir sistem olmaktan kurtulamaz. Zira böylesi bir eğitim sistemi, insan psikolojisinin derinliklerinde çok

³¹ el-İnşikâk 84/19.

³² el-Ra'd 13/11.

³³ Iqbal, in *İslam*, 9-10; İkbâl, *İslâm'da*, 42-44.

ciddi bir yer edinemez. Çünkü İkbal, bireylerin ve toplumların kendilerine güven ve varoluşlarının iç zenginliklerini gerçekleştirmedikleri sürece “başkalarına bağlı/bağımlı” olmakla birlikte, benliğin zayıflayacağını ve bireylerin yaratıcı yeteneklerinin yozlaşmasına, baskı altında kalacağını her fırsatta vurgulamaktadır. İkbal, bu hususla ilgili olarak ilginç bir ifade kullanmaktadır: “Ben, bir köpeğin diğer köpeğin önünde boynunu eğdiğini görmedim.”³⁴ Bu nedenle onun düşüncesinde, bireyin kendi kendine yeterli bireyselliğe ulaşması gerektiği son derece önemli bir husustur. Bu husus ise İkbal’ın eğitim felsefesinin temel ilkelerinden birini teşkil etmektedir.

İkbal’e göre bireylerin ve milletlerin bir bütün olarak benliklerini zayıflatan, daha sonra bu toplumların yozlaşmasına ve bireylerin körelmesine sebep olan şey, körü körüne taklitçiliktir. Bu sebeple, taklitçilikten kaçınılması gerektiğini ısrarla vurgular. Bu düşüncesini “Eğer taklit güzel bir şey olsaydı, Peygamber de dedelerinin yolundan yürürdü.”³⁵ ifadesiyle özetler. Onun asıl vurgulamak istediği taklitçilik, Müslüman toplumlarındaki batı hayranlığıdır. Bu toplumlar, onlar için gerçekte çok fazla karşılığı olmayan, yanıltıcı olan entelektüel girişimleri birebir taklit eder. Ancak görünüşün ardındaki sahte ve zararlı olan, milletleri yozlaştıran ve onların kendileriyle yabancılaşmasına sebep olan yönler fark edilmez. İkbal, bu hususta dikkatli olunması gerektiğini söyler. Ona göre Batıdan alınması gereken şey, ilim ve fen olmalıdır. O, bu konuda şu ifadelerle yer verir: “Ey şuh ve cüretli genç! İlim ve fen için kafa lazımdır, Avrupa elbisesi değil!”³⁶ İkbal bu yaklaşımıyla, millî tarih ve kültürün dikkate alınmadığı bir eğitim ile gençlerin, millî yönlerini nasıl yitirdiklerini ve bundan dolayı onların kişiliklerini güçlendirmek ve özgünlüklerini koruma ve geliştirme konusunda çok ciddi şeylerin yapılmadığına dair bir tablo çizmektedir. Ayrıca o, bütüncül bir yaklaşımla, bir taraftan Batı dünyasının araştırma ruhunu, bilimsel çalışmalarını ve çevrelerine hakim olmada verdikleri güçlü mücadeleyi takdir etmekte, öte yandan İslâm düşünce tarihinin temel klâsik kaynaklarından ödün verilmemesi gerektiğini sürekli olarak ifade etmektedir. O, özellikle Batı medeniyetinin yüzeysel ve şaşalı vasıflarını almayı reddetmektedir. Çünkü, İkbal’e göre onlar, İslâm dünyasında, bireylerin kendilerine olan özgüvenlerini zayıflatmaya çalışmakta ve birtakım kültürel değerlerin yozlaşması için bir gayret içindedir. Zira Batı medeniyetinin entelektüel kaynaklarından alınan ödünç fikirler ve yabancı bir dilin kölece ve zararlı kullanımını, en hafif tabirle, “dilenme” üzerine kurulmuş bir zihniyetin eseri olarak ifade

³⁴ İkbal, *Câvidnâme*, XXXII, vd.

³⁵ İkbal, *Şarktan Haber*, 138.

³⁶ İkbal, *Câvidnâme*, B. 1655-1663, 313.

edilebilir. Eğitim, yeni ve sağlıklı bir ideolojiden ilham alacak şekilde organize edilecekse, bireylerin kişiliklerini güçlendirmeyi, millî kültürün iç-manevi kaynaklarını yeniden inşa etmeyi, bütün bunlarla yaratıcılığı hızlı bir şekilde geliştirme ve zenginleştirmede kullanmayı gaye edinmelidir. Görüldüğü üzere, İkbâl burada, kişiliğin gelişimi için iki temel kavrama, kölelik ve taklitçiliğe atıf yapmaktadır. Bu kavramların yanı sıra o, kişiliğin eğitimi ve gelişimi için özgürlük kavramından da söz etmektedir.

İkbâl'in gerçek kişilik eğitimi için temel kabul ettiği en önemli kavramlardan biri özgürlüktür. Ona göre, özgürlüğün söz konusu olmadığı bir çevrede hayatın olanakları ve sınırları ortaya konulamaz ve bireylerin gizli potansiyel güçleri ve yaratıcı eğilimleri gelişmez. Çünkü özgürlük, bireylerin çevreleriyle ilişki kurmasına ve yeni tecrübeler kazanmasına vesile olur. Bunun yanı sıra bireyin kişisel ilk tecrübeleri, doğrudan öğrenme için olması gereken yöntemler ile araç-gereçlerin tercihi ve kullanımı ancak anılan deneyimle gerçekleşir. Bu bağlamda onun eğitim felsefesi çerçevesinde; okullarda özgür, cesaret sahibi ve yaratıcı bireylerin yetiştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.³⁷

İkbâl, bu hususla ilgili özgürlük kavramını insanın eylemleri bağlamında iyiliğin olduğu gibi kötülüğün de bir gerçek olarak kabul edilmesi şeklinde ele alınması gerektiğine dikkat çeker. Bu durumda, bir gerçek olan kötülük karşısında insanın nihai zaferi nasıl gerçekleşecek? İnsanın eylemleri sonucunda ortaya çıkan kötülüklerin akıbeti ne olacak? Bunlar karşılıksız mı kalacak? İkbâl, bu sorulara yanıt verirken, kendine özgü bir çözüm yolu önerir. Bu çözüm yolunun anahtarı, Hz. Âdem'in düşüşü (hubût) denilen şeyle ilgili kıssada verilmiştir. İkbâl'e göre, Kur'ân'da bir olay yahut hikâye ifade edilirken, maksat tarihle ilgili olmasından ziyade, küllî, ahlâkî veya felsefî bir anlam vermeyi amaçlar.³⁸

İkbâl'e göre, Kur'ân'da, Âdem'in cennetten çıkarılma kıssası, yeryüzünde insanoğlunun nasıl ortaya çıktığıyla bir ilgisi yoktur. Aksine bu kıssanın maksadı, insanın içgüdüsel duygu ve ihtiyaçlarının ilkel düzeyinden çıkıp şüphe ve itaatsizlik kabiliyetine ve benlik bilincine sahip olma düzeyine yükseldiğine işaret eder. İkbâl'e göre, cennetten çıkarılma, Hıristiyanlık anlayışından farklı olarak, ahlâkî bir bozukluk anlamına gelmez, aksine bu, insanın basit bilinçten benlik-bilincinin ilk parlayışına geçmesi, bir kimsenin kendi varlığında şahsi bir nedensellik titremesiyle tabiat uykusundan bir tür uyanış demektir. Kur'ân'a göre yeryüzü, mayası kötülük olan insanlığın aslı günah edimi yüzünden hapsedildiği bir işkence odası değildir. İnsanın ilk itaatsizlik edimi aslında onun aynı zamanda ilk özgür seçimi de olmuştur.

³⁷ İkbâl, *Câvidnâme*, B. 979-989, 188-190.

³⁸ İqbâl, *in İslam*, 65-67; İkbâl, *İslâm'da*, 115-117.

Bu sebepten ötürü, Kur'ân beyanına göre insanın ilk günahı affedilmiştir. İmdi, iyilik zorlama meselesi olmaktan öte; kişinin kendini ahlâkî bir ideale gönül rızasıyla teslim etmesidir. Bu edim, özgür benliklerin isteyerek ve seve seve birbirleriyle işbirliği yapmalarına bağlıdır. Aksi takdirde, hareketleri tıpkı bir makine gibi önceden belirlenmiş ve sınırlandırılmış olan bir varlıktan iyilik beklemek büyük bir yanıldır. Dolayısıyla özgürlük, iyilik için ilk şarttır. Nitekim benliğin önünde görelî değerlere bağlı iyi ve kötü diye tercih edebileceği sayısız yol vardır. Bu durumda benlik, iyiyi seçme özgürlüğüne sahip olduğu gibi kötü olanı da seçebilir. İkbâl'e göre, Tanrı'nın bu riski göze alması, insana duyduğu büyük güvenden kaynaklanır. Şimdi bu inancı haklı çıkarmak insana düşüyor. Belki de "yaratılanların en iyisi" diye yaratılıp sonra da "aşağının en aşağısına indirilen" bir varlığın gizli güçlerini kontrol edip geliştirmeyi mümkün kılan yalnızca böyle bir riskin göze alınmasıdır. Kur'ân'da belirtildiği üzere, "Sizi bir imtihan olarak hayır ve şer ile de deniyoruz."³⁹ Bu durumda iyi ve kötü, her ne kadar birbirine zıt unsurlar olsa bile, aynı bütünün içinde yer alır. Aslında soyutlanmış ve ötekilerden ayrı, gerçek diye bir şey yoktur; çünkü gerçekler, bütün unsurları karşılıklı ilişkileri sayesinde anlaşılabilen sistematik bir bütünün parçalarıdır. Mantıksal yargıların, bir gerçeğin unsurlarını ayırması ancak onların birbirlerine bağlılığını bildirmek içindir.⁴⁰

İkbâl'in düşünce dünyasında özgürce seçim yapma ilkesi, ciddi bir konumda ifade edilir. Bu bağlamda ona göre, her şeyden evvel ancak ve ancak özgürce tercih edilmiş ve herhangi bir otorite tarafından kabul ettirilmemiş olan prensip yahut normlar ahlâkî olur. Geleneksel değerleri reddeden İkbâl'e göre, taklit yoluyla norm veya değerlerin kritik edilmeden kabulü, ahlâkın hem fizik yönünü hem de temel unsuru olan manevî yönünü ortadan kaldıracak olan kişiliğin/karakterin dejenerasyonuna sebep olur.⁴¹ Öyle anlaşılıyor ki, İkbâl, özgürlük kavramını eğitimin ve eğitim felsefesinin temel bir ilkesi olarak ileri sürmektedir. Bu nedenle İkbâl, özgürlük kavramına geniş bir alan açmaktadır. Buna bağlı olarak o, özgürlük ile ilgili görüşlerini entelektüel ve ahlaki eğitim sorunlarına uygulamışları çerçevesinde de ortaya koyar. Buradaki ilk önemli husus, insanın özgürlüğünün ve yaratıcılığının bir sonucu olarak, onun sürekli gelişen ve değişen çevresi, modern/postmodern çağda bireyin uyarılması ve eğitilmesi üzerinde önemle durulmasıdır. Böylesi bir yaklaşım ve eğitim sayesinde günümüz insanı tam ve uygun bir hayat yaşama olanağı elde edebilir. Dahası, ancak zihinsel bir macera ruhuyla ve

³⁹ el-Enbiyâ 21/35.

⁴⁰ İqbâl, *in İslam*, 67-68; İkbâl, *İslâm'da*, 118-119.

⁴¹ İkbâl, *Şarktan Haber*, 42; Ayrıntılı bilgi için bk. Saim Gündoğan, *Muhammed İkbâl'de Ölümsüzlük Düşüncesi* (Ankara: Elis Yayınları, 2019), 196-198.

deneme yanılma yoluyla, düşüncenin yeni ve açık ufuklarına cesaretli bir şekilde açılma imkanı bulabilir ve böylelikle bilginin, bilimin ve nihai olarak da hayatın zenginleşmesine özgün ve değerli bir katkı sağlanabilir.

İkbal, *Bal-ı Cibril* eserindeki “Kurtuba Camii” isimli şiirinde, düşünce özgürlüğü ve davranışın özgünlüğü bireylerde hız kazandığı takdirde, toplumun derin uykusundan uyanmasında büyük başarı sağlanabileceğini ifade eder. Ona göre düşünce özgürlüğü ise bir başkaldırı, öze dönüş, milli hayatın köklü bir şekilde yeniden teşekkülü ve değişimidir.⁴² Buradan hareketle ortaya konulacak bir zihinsel eğitim yaklaşımı, bireyin kendi kendine faaliyet ortaya koyma ve yaparak öğrenme yönünü esas alır. Burada İkbal, eğitim felsefesinde kişiliğin gelişmesi hususunda bireyin eylemini ve gelişimini yönlendiren ideallerin ve amaçların etkili olduğuna dikkat çeker. Daha yeni, güçlü ve yaratıcı amaçlar için verilen mücadele ve gösterilen arzulu istek, bireyin hayatına zevk ve düzen verir, anlam kazandırır ve bireylerin gücünü ve faaliyetlerini sağlıklı yöne kanalize eder.⁴³

İkbal, “isteğin yaratmadaki rolüne olan inancı” ve “bitmeyen yaratma arzusu” ifadeleriyle; bireylerin benlik, kültür ve kurumlarını geliştirmede ilham verici ve motive edici bir güç olduğuna inanır.⁴⁴ Bu sebeple çevrenin otoriter yönelimleri ve bilinçsiz bir eğitim, yeni arzuların, isteklerin, amaçların ve ideallerin gerçekleşmesinin önüne geçildiği zaman veya herhangi bir mutlak gücün baskıya dayalı disiplini veya bir devletin klişeleşmiş amaçlarını yurttaşlarına empoze ettiği takdirde, yaratıcı, özgür ve biricik kişiliğin gelişimi zora girmiş olacaktır. Böylelikle de eğitimin en temel gayelerinden biri sekteye uğramış olur. Nitekim gerçek bir eğitimde, temel gaye, bir eğiticinin, öğrencileriyle olan farklı ilişkilerinde, onlarda dinamik, uyanık ve güçlü bir şuur uyandırmak, yenilikçi ve yapıcı gayelerin oluşması için teşvik edici olmaktır. Bu bağlamda İkbal’in eğitim felsefesinin en temel dayanaklarından biri, aktif bir hayat mücadelesiyle kişiliğin bütünlük içinde geliştirilmesi olarak ortaya çıkmaktadır.

İkbal, bunu, *Esrâr-ı Hodî* isimli eserinde “Elmas ve Kömür Hikâyesi” ile ortaya koyar. Elmas ve kömür köken itibarıyla aynı olmasına rağmen, değer itibarıyla birbirinden farklılık arz eder. Elmas, padişahların tacının üstünde iken, kömür ise boşlukta dalga dalga süzülen kıvılcımlı bir duman halini alır. Bu metaforla İkbal, benliğini bilen, koruyan ve güçlendiren ile benliğinin farkında olmayan ve zayıflamasına sebep olan insanı mukayese amacı gütmektedir.

⁴² Muhammed İkbal, *Bal-ı Cibril (Cebraill'in Kanadı)*, çev. Ahmet Kızılkaya (İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2000), 65-70.

⁴³ İkbal, *Esrar ve Rumuz*, 35.

⁴⁴ K. G. Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, çev. Necmettin Tozlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 50.

Yani, elmasla kendi kendine yeterli, yoğun ve tam mükemelleşmiş bir kişilik olarak nitelendirip, mangal kömürünün parçalarıyla, henüz tam olgunlaşmamış hâlâ ham ve yumuşak az değerli bir kişiliği nitelemektedir. Bu dünyadaki kişinin kendi ben'ini nasıl koruyacağı fikri vurgulanır. Çünkü kendi şahsiyetine değer vermeyen ve onun öneminin farkında olmayan kişi, tıpkı kömürün mahiyetinin ve cevherinin kemali kül olduğu gibi, gerek bu dünyada gerekse öte dünyada özlenen ve arzulanan düzeyde bir hayata kavuşamaz. Bu sebeple, vücutta benlik ateşi sönmemelidir, aksine onun alevi sürekli olarak yükselmelidir. Böylelikle, gülstandaki gül gibi kendi benliğini koruyan ve ona sahip çıkan kişi için bu hayat anlamlı olduğu gibi, öte hayatta da kendi kişiliğini bir mutluluk içinde sürdürme fırsatını elde etmiş olur.⁴⁵

İkbal'in söylemleri ve yaklaşımları bir bütün olarak ele alındığında, onun kişiliğinin gelişimi için geçerli bir eğitim tarzı olarak tasarladığı belirli bir görüşün ortaya çıktığı görülmektedir. Onun bu hususta vurguladığı temel felsefe ise bir eylem felsefesidir. Bu felsefi yaklaşım, eğitimde hem teorik hem de pratik uygulamalarda sürekli olarak yenilikleri ve değişiklikleri kapsamaktadır. Eğitimde bu yaklaşımı kendine şiar edinen birey, kişiliğini sürekli geliştirmesi neticesinde, daha konsantreli ve etkili ilişkiler kurma isteği ve arzusunun artması, bunu tamamen maddi ve kültürel çevresiyle devam ettirmesi anlayışı, İkbal'in eğitim felsefesinde benimsendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, eğitimin temel ilkeleri konusunda kölelik, taklitçilik ve özgürlük kavramları, İkbal'in eğitim felsefesi açısından önemli olarak görülmektedir. Eğitimin temel etmeni bununla sınırlı tutulamaz. Bu nedenle, İkbal'in düşüncesinde eğitim hayata hazırlık olarak kabul edildiği için, birey-toplum ilişkisinin bu bağlamda ele alınması kaçınılmaz görünmektedir.

3. Birey ve Toplum

İkbal, felsefi düşüncesinde birey kavramına çok önemli ve ciddi bir yer verir. Ancak o, kendisini tek taraflı, radikal bir anlayışa kaptırmaz, geniş bir vizyon ve derin bir yaklaşımla, birbirinden farklı aidiyatlara bağlı görüşleri dengelemeye çalışır.⁴⁶ Dahası o, toplumsal hayatın kültürel modellerinin önemini gerektiği şekilde ortaya koyar. Bununla ilişkili olarak İkbal, tam ve özgür bir bir kişiliğinin gelişimini, ilerlemesini, ilhamını, ruhsal yapısını ait olduğu toplumun tarihinden ve kültüründen ayrı ele alınmaması gerektiğine dikkat çeker. Ona göre, eğitimin de

⁴⁵ Iqbal, *The Secrets of The Self*, 104-107/1191-111230; İkbal, *Esrâr-ı Hodî*, 54-56.

⁴⁶ Muhammed İkbal, *Doğudan Esintiler*, çev. N. Ahmed Asrar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988), 131.

belli bir toplum hayatında kabul edilmiş kültürün sürdürülmesi ve çağa uygun olacak bilimsel verilerle desteklenmesi gerekmektedir.

İkbal, *Rumuz-ı Bîhodî* isimli eserinde birey ve toplum arasındaki ilişkinin mahiyetinin değeri ve hususiyeti üzerinde titizlikle durur, tartışır ve bunun açıklamasını yapar. Ona göre tek başına birey zayıf ve güçsüzdür; enerjisi, amaçları ve hedefleri sınırlı, dağınık ve belirsizdir. Dinamik bir toplumun enerjik, kendini bilen ve aktif bir üyesi olmak bireye, kişiliğinin gelişme sahasını arttırarak derinleştirecek olan kollektif amaç şuurunu ve güçlü olma duygu ile düşüncesini kazandırır. İkbal, bu düşüncesini şöyle ifade eder:

Cemiyete bağlanmak, fert için rahmettir. Onun cevheri millet ile kemalini bulur / Kudretin yettiği kadar cemiyete bağlan, hür insanların topluluğuna revnak ver / Beşerin en hayırlısı olan Hz. Muhammed'in şu sözünü ruhuna yerleştir: "Şeytan, cemiyetten uzak kaçandır." / Fert ve millet birbirinin aynasıdır. Fert inci, cemiyet onun dizildiği iptir. Fert, yıldız; cemiyet onun içine katıldığı saman yoludur / Fert, millet yüzünden ibtiram görür. Millet, fertler ile nizamını bulur / Cemiyet içinde kendini yok eden fert, deryalar kadar genişlemek isteyen bir damlaya benzer / Bu fert, eski an'anelerle köklü olarak yetişmiştir. Mazî ve istikbalin aynasıdır / Onun zâtı mazî ve istikbalin kavuşmasıdır. Onun zamanının ebediyet gibi sonu yoktur / Gönlünde yetişme, büyüme zevki millettendir. Onun işini millet murakebe eder / Bedeni de millettendir, canı da. Aşikâr, gizli nesi varsa millettendir / Millet'in dilinde o konuşur; atalarının yolunda yürür / Cemiyet içinde yuvarlana yuvarlana daha olgun hale gelir. O hale gelir ki hakikatte fert bir millet olur.⁴⁷

Bireylerin kabiliyetlerini, gücünü, ilhamlarını ve sahip oldukları farklı kişilikleri toplumsal yaşam vasıtasıyla nasıl elde edildiğini izah eden İkbal, bireye, yaratıcı özellikleri itibariyle kendisinin adeta bir inci, toplumun ise bireylerin diziliği olduğu bir ip olduğu şeklindeki tavsiyesi, birey-toplum ilişkisinde bireyin ne kadar değerli ve önemli olduğunu vurgulamaktadır. Aksi takdirde bireyin bunun farkında olmaması veya bunu algılayamaması durumunda, adeta kendini rüzgardan alıkoymayan toz zerrelere gibi amaçsız ve hedefsiz bir şekilde dağılıp kendini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle o, bireyin birliğinden söz eder. Ona göre bireyin birliği ise çokluk ile yani toplum ile mümkündür. Çünkü birey tek başına kaldığı vakit, kişiliğini ve şuurunu kaybedebilir ve hakikati bilemeyebilir. Bu bağlamda bireyin benliğine sahip çıkması ve onu güçlendirmesi için toplumun varlığı şarttır. Düşünür, bu yaklaşımını şöyle izah eder:

⁴⁷ İkbal, *Esrar ve Rumuz*, 87-88.

*Ferdin birliği çokluk ile kâimdir. Onun birliğinde, çokluk birliktir / Bir lâfız beytin içinden dışarı çıktı mı içinde gizlenen mana incisi parçalanır, yok olur / Fidanından kopup düşen yeşil bir yaprak, bahardan bir şey ümit edemez / Millet zemzeminden su içmeyen insanın udunda nağme alevleri donup kalmıştır / Fert, tek başına hakikî gayeleri bilemez. Onun kuvveti dağılır; aware ve şuursuz olur / O kuvveti zıp u rabt altına alan millettir. Onu bahar rüzgarı gibi tatlı ve güzel bir hale getirir.*⁴⁸

Burada İkbâl'e birtakım sorular sormak durumundayız. Örneğin, bireysel veya toplumsal birlik hangi dayanaklara dayanmalıdır? Toplumsal yaşamı bu derece tutarlı kılan ve onun mensuplarını birbirine organik bir bütün halinde bağlayan temel etmen nedir? Kendini yalnız, bağımsız, özgün gören ve toplumdaki soyutlayan bir bireyin, yeniden topluma kazandırılmasını sağlayan ölçüt nedir? Modern yaklaşımın temel dayanaklarından biri, gerek radikal "yurtseverlik"le gerekse ırkçı fanatizmin yönetimi altında yönlendirilsin, bireylerin hayatında ülkeyi ve ırkı biricik birleştirici unsur olarak kabul eder. Bilindiği üzere, özellikle 19. yüzyıldaki milliyetçilik akımları, söz konusu yurtseverliğe büyük oranda önem vermiştir. Belirli ırklara özgün kuramlar olan, tamamen ırka dayanan, öteki ırkları aşağılayan, onlara kin ve nefret beslemeyi ilke haline getiren faşizm ve nazizm gibi ideolojiler, o tarihten günümüze kadar tehlikeli eğilimler barındırmaktadır. Bu tablo karşısında İkbâl'in elbette bir önerisi var. O, hayat verici ve insanî olan, insanî birliğin oluşumunu engellemeye çalışan "ırkçılık, ulusalcılık ve yurtseverlik" gibi dar perspektiflere şiddetle karşı çıkar. Nitekim ona göre halkın bütünlüğünü oluşturan şey, tesadüfî bir şekilde yer ve zaman birliğinden meydana gelen coğrafi veya ırkî bütünlük değildir. Bireyleri, reel bir topluma dönüştüren ortak duygu, acı ve mutluluğun paylaşılması, bireyin kendisini evrensel çerçevede ortak ideal ve gayelere adanması, duygu bütünlüğü ve ortak perspektiftir. İkbâl, bu hususa şu igadelere yer verir:

*Gönüller bir renkte olursa o cemiyete millet denir. Bu Tur-ı Sina Bir'in tecellisi ile aydınlanır / Onun tıynetinde cezbeye aynı olmalı / Irk ile iftihar cebalettir. Irkın hükmü, ten üzerinde caridir. Ten de fânîdir / Bizim milletimizin temeli başkadır. Bu temel, bizim gönüllerimizde gizlidir / Biz aynı sadağın parlak temrenli okları gibiyiz. Görünüşümüz bir, görüşümüz bir, düşünüşümüz birdir / Davamız bir, manamız birdir. Hayalimizin şekli, ve ölçüsü dabi birdir / Sözümüz bir, dileğimiz bir, canımız bir oldu.*⁴⁹

İkbâl'e göre millet kavramının ne olduğunu ele almak konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir:

Millet nedir? Binlerce gözle bir tek bakış / Hak ehlinin bir tek hüccet ve davası var: 'Çadırlarımız ayrı, gönüllerimiz birdir.' / Zerreler, tek bakışlıktan dolayı güneş oluyorlar, tek bakışlı ol / Az gören gözle

⁴⁸ İkbâl, *Esrar ve Rumuz*, 88.

⁴⁹ İkbâl, *Esrar ve Rumuz*, 94-95.

tek bakışla bakma! Bu, tevbidin tecellilerindedir / Milletın ruhu toplulukta varlık buluyor, milletin ruhu bedene muhtaç değildir / Onun varlığı, sohbet sebebiyle görünür olduğu için, sohbetim şırazesi kopunca öliür / Sen öldün mü? Tek bakışla tekrar hayata kavuş! Merkezşizşizlikten geç, ayakların üzerine dikil / Fikir ve faaliyetten vabdetini yarat.⁵⁰

İkbal'in düşüncesinde millet, bütün amaç, hedef, duygu ve düşüncelerin ortak bir gaye doğrultusunda ve bir birlik içinde yüksek maksatlara ulaşmaktır. İkbal, birey ve toplumu organik bir bütünlük içerisinde görmekte ve millet kavramını bu bağlamda ele almaktadır. İkbal, her ne kadar bireyin dinamik yapısını önemle vurgulasa bile, birey-toplum arasındaki karşılıklı ilişkinin değerine ve toplumun bireyleri sosyal ve ruhsal yönleriyle besleyip şekillendirmedeki rolüne de dikkat çeker. Bu bağlamda, bireyin geçmişten tamamen kopmaması gerektiğini de ifade eder. Bu çerçevede İkbal, tarihin eğitimdeki ve bir halkın ilerlemesindeki önemini farkındadır. Onun düşüncesinde bir halk, kendi tarihini, tarihsel gelişimini yetkin bir şekilde analiz etmeli ve kendi iç benliğini doğru ve gerçekçi bir şekilde bilmelidir. Peki, halk bunu nasıl bilecek? İkbal'in düşüncesinden hareketle bu soruya şöyle yanıt verilebilir: Toplumu güçlü ve dinamik bir birlik-bütünlük haline getiren ve ona reel zihinsel bir olgunluk katan farklı kültürel grup ve kurumların sürekli bir değerlendirilişiyile gerçekleştirileceğı söylenebilir.⁵¹ Ancak İkbal'in sözünü ettiğı tarih, salt duyguları kabartan, bireyin soyla-sopla övünmesine neden olabilecek bir hikaye veya efsane değil; geçmişini canlı bir şekilde yeniden yaşatan, bir ayna gibi, bir halkın kültürel birikimlerini, muvaffakiyetlerini ve bunların temel olarak dayandığı kaynaklarını yeniden gün yüzüne çıkaran ve onların, insanlığın genel gidişatındaki önemini, değerini ve fonksiyonunu doğru bir şekilde anlamalarını sağlayan tarihsel ve bilimsel bir süreçtir. Geçmiş tarih serüvenini yeniden canlandırmak, bireylerin kendilerine olan özgüvenlerini arttırır, onlara enerji ve dinamizm verir ve yaratıcı kabiliyetlerini güçlendirir. Ancak sadece geçmişe saplanıp kalmak, İkbal'in düşünce dünyasına aykırıdır. Çünkü ona göre, söz konusu tarihle birlikte, klasik çağdaş eserler ile modern veriler bir arada değerlendirilip bir potada eritilmeli ve bu bağlamda yaratıcı ve ileriye dönük adımlar atılmalıdır. Bu şekilde hareket edildiğinde ve buna bağlı olarak yaşanıldığı takdirde, verilen çabaların ve çekilen ıstırapların sonunda yaratıcı ve ileriye dönük olan bir eğitim sisteminin ortaya çıkacağı, İkbal'in ayrıca belirttiğı hususlardan biridir.⁵²

⁵⁰ İkbal, *Câvidnâme*, B. 1826-1834, 341.

⁵¹ İkbal, *Esrar ve Rumuz*, 110, 133; Krş. Suat Cebeci, "Eğitim Felsefesine Toplumcu Bir Yaklaşım", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1996), 99-107.

⁵² İkbal, *Esrar ve Rumuz*, 134-135.

İkbal'in sözünü ettiği kapsamlı bir yaklaşım herhangi bir toplumun yeniden teşekkülü ve gelişiminde yaratıcı bireylerin kendine has kabiliyetlerini ve değerini ortaya koymada son derece önemlidir. Başka bir deyişle, özgür düşünceye ve özgün görüşlere sahip olabilecek bireyler yeni değerler ortaya koyabilir ve geçmişle, soyla-sopla övünmeyi sürdüren yapılarla dinamik unsurlar katabilirler. İkbal'in burada işaret ettiği birey doktrini, teorik özelliklerinden bahsedilen bir yapı olmaktan ziyade, pratik önemi haiz olan bir yaklaşımdan ileri gelir. Bunu iki temel sebebe dayandırmak mümkündür. Birincisi, İslâm dünyasının son yıllardaki çöküşünden duyulan rahatsızlık. İkincisi ise Batı'da yeniden canlanan birtakım politik akımların ve hareketlerin kolektif yaşamın organize olması olgusunu esas alarak bireylerin özgürlüklerini baskı altına almaya yönelmeleri karşısında İkbal'in bireyin değeri üzerinde daha fazla durmasıdır. İkbal, İslâm toplumunun içinde girdiği düşüştürten kurtuluşu, sosyal hayatın muhafazasından ziyade bireylerin güç ve değerlerine bağlı olduğunu ısrarla vurgular. Ona göre, bunun en etkili çözümlerden biri, bireylerin kendine olan güvenlerini geliştirmek, benliklerini güçlendirmek, bu hususta onları desteklemek ve böylece bireylerdeki yıkım güçlerine karşı koyacak yaratıcı faaliyet ve eylemleri var etmektir.⁵³ Nitekim geçmişin değerlerine duyulan saygı, onları övme; değerlerin yeniden değerlendirilmesini, yeni oluşumların ortaya konulmasını ve yaratıcı fikirlere yeni fikirlerin inşa edilmesini engellemez. Bu nedenle İkbal, bireye ve bireyin gelişimine son derece önem verir. Onun, bireyin kaçınılmaz bir şekilde gelişimini sağladığına inandığı ilke "düşüncede eylem ilkesi"dir. Bu ilke sayesinde insan ruhu heyecanlanır, gereksiz, faydasız ve modası geçmiş fikirleri bir tarafa bırakır ve insanın ufku genişler. Birey ve toplum arasındaki ilişki böylelikle enerjik, dinamik karşılıklı ve zenginleştirici bir ilişki olarak yorumlanabilir ve düşünülebilir. Eğitim de bu bağlamda yönlendirilip düzenlenebilir. İkbal'in eğitim felsefesinin odak noktasını oluşturan şey sözü edilen yaklaşımdır. Bunun daha iyi anlaşılması açısından İkbal'in düşüncesinde eğitimin yaratıcı vizyonu başlığı ele alınmıştır.

4. Eğitimin Yaratıcı Vizyonu

İkbal, eğitim felsefesi yaklaşımını temel olarak birey olma, bireyin gelişimi ve birey-toplum ilişkisi bağlamında ortaya koyar. Ancak onun bu husustaki felsefî yaklaşımının bir bütün olarak bu başlık altında ele alınması mümkün görünmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi, İkbal'e göre Müslümanlar, gerek birey gerek millet olarak kapsayıcı bir yaklaşımla evrenselliği hedeflemelidir. Nitekim İslâm dinin temelinde de bu felsefî yaklaşım hâkimdir.

⁵³ Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, 71-72.

İslâm'ın temel prensiplerini kendine şiar edinen İkbâl, bu hususta da benzer bir yaklaşım öne sürer. Onun ifadesiyle; "Bu âlemin varlığının gayesi, Müslümanın bütün melekâtıyla zatını genişletmektir."⁵⁴ Bu yaklaşım Müslümanların gelecek kuşaklarına ve tüm dünyaya nasıl duyurulacak? İkbâl'e göre bunun iletişim kanalı, hem klasik hem de günümüz değerlerini canlı tutan ve dinamik bir yapıyla güncellemeler yapan, güçlü ve etkili bir kuvvet olan eğitimidir. Bu eğitim, sosyal, tarihsel ve kültürel düzenden ilhamını alan bir benlik ve idealle hayatîyet kazandırılmış ve tamamen özgür bir eğitim olmalıdır. Bununla birlikte enerjik, dinamik, yaratıcı ve üretken bir eğitimi sanat, bilim, bilgi ve gücün yeni alanlarını keşfedecek kabiliyet ve istekle harmanlanmış insandaki yaratıcı yetenek ve ruhu besleyip, gün yüzüne çıkmasına vesile olacak ve yönlendirecek bir eğitim olmalıdır. Böylesi bir eğitim felsefesi barındıran bir anlayış sayesinde insan, eğitimde son derece önemli bir yer edinen bilimle doğa üzerinde yalnızca hakimiyet kurmaz, aynı zamanda bilimsel metotlarla kendi dünyasını anlamlandırır ve onu bilinçli olarak yeniden inşa eder. Ayrıca bilim, geçmişle bugünü bağlayan, tarihte kutsal kabul edilen toplumun yaşam ve kültürünü, değerlerini reddetmez. İkbâl şöyle devam eder: Bilim, kendi değerleri ile dinî değerler arasında bir çatışma ortaya koymaz. Bilim, modern hayatta ve eğitimdeki pratik ile entelektüel hayat üzerinde doğrudan etkilidir. Bilim sayesinde gerçekliğe belirli noktalara kadar ulaşılır, ancak Nihai Gerçekliği bilim çözemeyiz; bunu ancak din çözer. Çünkü gerçekliğin tam ve duygusal bir fotoğrafını çizen din, gerçekliği bütünüyle ortaya koyar ve insan tecrübesine dayanan bilgilerin merkezi konumunu oluşturur. Bu nedenle bilim ve din karşıya gelmez. Bu konuya eğitimde ciddi bir yer verilmelidir. Bu, insana ve geleceğine katkılar sağlayan sezgisel insanlık sevgisiyle idealizmin en güçlü temelidir. Nitekim İkbâl'in aktardığı, Alfred North Whitehead (1861-1947)'in ifadesiyle, din, bir genel hakikatler sistemidir. İkbâl'e göre, din, samimiyetle benimsendiği, inanıldığı ve layıkıyla idrak edildiği, yaşandığı takdirde insanın hem batınî hem de zahirî âleminde ciddi ve etkili değişimler meydana getirir. Hiç kimse, şüpheli bir davranış ilkesine dayanarak hareket etme riskine girmez. Durum böyle olunca dinin temel ilkeleri hususunda aklî dayanağa, bilimin dogmalarında olduğundan daha fazla ihtiyaç duyulur. Bilim, şimdiye kadar olduğu gibi, aklî bir metafiziği görmezden gelir. Din ise özü itibarıyla böyle bir ihmalde bulunmaz. İkbâl'e göre bu nedenle, Whitehead'in haklı bir şekilde belirttiği gibi, iman asırları, akılcılık asırlarıdır. Ancak şu gerçeğin altını çizmekte yarar vardır: İmanı aklîleştirmek, felsefenin dine üstün olduğunu kabul etme anlamına gelmez. Elbette ki, felsefenin dini yargılama yetkisi vardır.

⁵⁴ İkbâl, *Esrar ve Rumuz*, 130.

Ancak yargılanan şeyin doğası, felsefenin yargılama yetkisine yalnızca kendi spesifik şartlarına göre tâbi olmasını gerektirir. Felsefe, dini yargılama makamındayken, dine elindeki veriler arasında daha düşük bir konum tayin edemez. Çünkü din, bölümlenecek bir şey değildir; o ne gelişigüzel bir düşünce, ne gelişigüzel bir his, ne de gelişigüzel bir fiildir. Din, insanın bir bütün olarak ifadesidir.⁵⁵

Buradan Hareketle, bilimden ayrı olmayan ancak dinsel perspektifin hakim olduğu bir anlayışla bireyin bu dünyada bir kişilik kazanması, bunu geliştirmesi ve öteki dünyada da devam ettirmesini sağlayacak bir inanç tutumu içerisinde hareket edilmesi gerekliliğinin vurgulandığı anlaşılmaktadır. İktbal'in bu yaklaşımı, daha çok dinin verdiği ilhama dayanmakla birlikte, eğitim felsefesinin bütünüyle dinî bir ruhla beslenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Sözü edilen bu eğitim felsefesinin, şekil ve içerik bakımından, günümüzdeki dinî eğitim adı altında verilen eğitimden köklü bir şekilde farklıdır. Çünkü İktbal'in eğitim felsefesi, sosyal, siyasal, bilimsel ve felsefî problemleri hesaba katan ve onlara karşı bir ilgi, anlayış ve değerlendirme yapabilen bir öze dayanır. İktbal, bir kurtuluş gücüne sahip olan din ile kendini belirli ibadetleri yürütmekle sınırlandırılmış ve insan kişiliğinin entelektüel ve ruhî gelişmesini engelleyen din arasında canlı ve açık bir ayrım yapar. Onun ifadesiyle; “Vay o dine ki seni uyutuyor, seni derin uykularda bırakıyor. Bu, sihir ve afsun mudur, afyon hapı mıdır, din midir?”⁵⁶ Başka bir ifadeyle, İktbal'in ifade ettiği dinî yaklaşım, Allah adına cesur ve soylu bir yaşam sürmektir. Ancak bu, mevcut varolan bir eğitim sistemiyle entegre olmaya çalışan kimi din adamlarının geleneksel dinî anlayışlarından farklı olarak, temeli itibarıyla bilimle zıt olmayan, İslâm medeniyetinden kopuk olmayan daha gerçekçi bir yaklaşımdır.

Anladığımız kadarıyla İktbal'in ifade ettiği eğitim sisteminde, öğrencileri gruplar halinde pratik hayatına, etkin bir yaşama hazırlayacak bir eğitim modeli öngörülmektedir, yoksa günümüzde bazı ülkelerde olduğu gibi, sahte mistisizm ve politik çöküşün etkisiyle ortaya çıkmış pasif düşünceye dayanan bir eğitim olarak görülmemektedir. Salt soyut düşünce, bireyin eylem gücünü kısıtlamaktadır. Hayatın gerçeklerinden uzak duran ve yalnızca “fil dışı kule”ler örmeye hizmet eden bir anlayış, yarardan çok zarar verir ve gelişmeleri bir nebze duraksatır. İktbal'in düşüncesinde eğitim felsefesinin amacı, bireyselliktir ve bu, aksiyonun büyük çabalar gerektiren hayatı içinde gerçekleşebilir. Başka bir ifadeyle, benliği araştırmanın gayesi, bireyselliğin sınırlarından kurtulmak değildir, aksine bireyselliğin tam ve net bir izahını yapmaktır. İktbal, bu bağlamda günümüzde insanlığın üç temel şeye ihtiyacı olduğunu ifade

⁵⁵ İqbal, *in İslam*, 1-2; İktbal, *İslâm'da*, 31-33.

⁵⁶ İktbal, *Cavidnâme*, B. 991-992, 191.

eder. Bunlar, âlemin manevî bir yorumu, bireyin manevî olarak özgürleştirilmesi ve insan toplumunun manevî bir temelde evrimini yönlendirecek evrensel geçerliliğe sahip temel ilkeler. Bunların ekseninde yapılacak iş, salt entelektüel bir iş olmaktan çok, benliğin bütün varlığını derinleştiren ve yaratıcı bir ruh ve inançla onun iradesini keskinleştiren son derece önemli bir iştir. Böylelikle dünyayı kavramlar yoluyla tanımakla birlikte, devamlı eylemlerle tekrar tekrar kurulan bir şey de olduğu gerçeği bilincine varılır. İkbâl'e göre tecrübe göstermektedir ki, saf aklın bildirdiği hakikat, sadece şahsî ilhamın getirebileceği canlı kanaatin ateşini getirmekten âcizdir. Din her daim bireyleri yükseltirken ve toplumların bütününe dönüştürürken, saf düşüncenin insanları çok az etkilemesinin sebebi işte budur.⁵⁷

İkbâl'e özel atıfla şüana dek dile getirilen düşünceleri dikkate alındığında, eğitim felsefesi bir eylem felsefesi olarak ifade edilmiştir. Bu bakımdan, İkbâl benliği, daha önce başka nedenle dile getirildiği üzere, bilen ve yapan benlik şeklinde ele alır. Bu, eğitim ve eğitim felsefesi açısından büyük bir öneme sahiptir. İkbâl'e göre, şuurlu tecrübenin tabiatında yer alan ve harici işlerle uğraşısında yapan benlik, bilen benliğin etrafına kişiye tamamen yabancı olan bir tür örtü örür. Yapan benlik, seri zamanı gerçek zaman olarak düşünenler için öncelikli iken, saf sürenin içinde bulunduğu bilen benlik ise onlar için yok olur. Şayet bu noktada benlik, kâinattan faydalanmak için bir örtü örmeyi amaç olarak güderse, tamamen bu örtünün içinde kalırsa ve örtüyü gerçek dünyayı-kendinde- son olarak kabul ederse, gerçeklik ölçeğinde aşağılara doğru düşer, madde düzeyine iner ve ölür. Ancak eğer benlik, gerçek benin gücünü ve manasını fark ederse, o, zamanda aşkın bir duruma gelir ve tabir-i caizse, evreni parçalayarak kendi şahsiyetini yeniden oluşturur. Benin bilincindeki bu gelişim, bir yandan onu seri zamanın zincirinden kurtarıırken; öte yandan ise saf süre, onun elinde bütün varlığı fethetmesini mümkün kılan adeta bir kılıç olur. Bu sebepten ötürü benlik, seri zaman ile ilgili olmasına rağmen o, seri zamanın ötesine ve üzerine geçer, görülebilen ve görülemeyeni kontrol altına alabileceği gibi, bütün uzay-zamansal dünyaya yahut renkli ihtişamlara hüküm edebilecek bir konuma ulaşır. Benlik, görülebilen ve görülemeyenleri kendi iradesi bağlamında değiştirebilir ve dönüştürebilir bir güce sahiptir. Benliğin gücü, gelişimi, üretimi, bağımsızlığı ve özgürlüğü, seri zamanı kontrol etmesiyle orantılıdır. Bu hayat mücadelesinde ve geriliminde başarısızlık, benlik için ölüm çanı mahiyetindeyken; başarı ise yeni bir yaşam dünyasına bir başlangıç teşkil eder ve görülebilen ve görülemeyen evrenler onun egemenliği altına girer. Dolayısıyla benlik kavramının açıklanmasının ancak bilen benlik

⁵⁷ İqbal, *in İslam*, 142; İkbâl, *İslâm'da*, 216-217; Krş. Bayraktar Bayraklı, "Eğitim Felsefesinde İdealizm", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1986), 185-217.

sayesinde hayatın ve amacın birbirine karıştığı bütüncül bir yaklaşımla mümkün olduğu ve bunun yanı sıra her ferдин hayatı ve fikrinin gerçek kaynağı olan ve her şeyi içine alan bir Zât ya da Ben birliğiyle mukayese edilebileceği belirtilir. İkbâl'in benliği bir "şey" olarak değil, bir "fil" olarak idrak etmesi ve kendi tecrübesiyle idare eden, şekillenen ve genişleyen bir enerji olarak kabul etmesi göz önünde bulundurulduğunda, benliğin oluşumunda tecrübenin önemi ve anlamı net bir şekilde ortaya çıkar.⁵⁸

Anlaşıldığı kadarıyla İkbâl'in eylem felsefesi üzerine kurulan eğitim anlayışında, bireyi mutlak olanla ilişki kurabilecek ruhsal ve sezgisel bir olgunluğa hazırlayan doğa ve benlikle ilişkili bir yer vardır. Onun burada ifade ettiği ilişki, sezgisel kapasitenin zenginleşmesidir. Böylelikle ortaya konulacak eğitim, herkesi kucaklayan bir "hümanizm" ruhu ve evrensel bir perspektif geliştirmek; dar yaklaşımlı pratik siyasi görüşlerin, coğrafi veya ırkî bağımlılığın büyümesini engellemek için sade, şeffaf, özgür bir fikir ve ufuklu bir düşünce zemininde yürütülmelidir. Onun işaret ettiği eğitim, bireyin benliğini sürekli geliştirdiği, bilgelikle oluşturulan, insanileşmiş bir eğitim sistemidir.

Sonuç

İkbâl'in düşüncesinde eğitim felsefesi, bilinçli bir şekilde, bireyin eğitilmesine, kişiliğinin geliştirilmesine, toplumla olan ilişkisine ve gelecekteki durumuna, bağlı olarak izah edilebilir. Bu bağlamda o, eğitim felsefesinin merkezine bireyi koyar ve bireyin nasıl olması gerektiği hususunu benlik kavramı ile açıklar.

İkbâl'in benlik kavramı felsefesinin merkezini oluşturur. Çünkü o, benlik olgusunu kapsamlı bir kavram olarak ortaya koyar ve bu bağlamda bir felsefe geliştirir. Onun felsefesinde benlik, Tanrı, kâinat ve insanın sırrıdır. Buna bağlı olarak, onun eğitim hakkındaki düşüncelerinin ele alınabilmesi için benlik mutlak surette idrak edilmelidir. İnsanın düşünce ve duygu dünyasını oluşturan, teoriksel çözümlerini ve pratik eylemlerini belirleyen ve bu anlamda felsefi problemlere yönelik çözüm modeli olan benlik, kendini tanıyan, bilen ve kendine sahip olan bir varlık olduğunu fark ettiği takdirde, ölüm dâhil, hiçbir şey onun kendisini, etkisini ve gücünü yitirmesine sebep olamaz. Bu anlamda benlik, eğitim felsefesinin kaynağı konumundadır. Çünkü insan benliği, Tanrı'nın, evrenin ve insanın mahiyetinin iyice anlaşılmasına vesile olan gelişme ve büyümenin sonsuz imkânlarına sahip olup, böylelikle insanın geleceği için büyük bir coşku ve umut içinde olmasını sağlar.

⁵⁸ İqbal, *in İslam*, 37-39; İkbâl, *İslâm'da*, 80-82; Burada ifade edilen "seri zaman" ve "saf süre" hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Saim Gündoğan, "Muhammed İkbâl'de Zaman Kavramı", *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*, (Konya, 2016), 1/257-270.

İkbal'in düşüncesinde birey olma ile birlikte kişiliğin gelişimi eğitim felsefesinin odak noktasını oluşturur. Ona göre kişiliğin gelişimi, bireyin kendini ifade etmesi, kendi kültürel ve geleneksel değerlerinden istifade etmesi, ilham alması, onları eleştirel bir değerlendirmeye tâbî tutması sonucunda mevcut medeniyet ve kültürleri kavrama, içselleştirme ve yeniden teşekkül etme kapasitesini arttırmak ve kendisine has, sürekli bir bireyselliğe ulaşmak için ilerleme göstermesidir. Kişiliğin gelişimini sağlayacak felsefe ise bir eylem felsefesidir. Bu felsefi yaklaşım, ortaya konulacak eğitim sisteminde hem teorik hem de pratik uygulamalarda devamlı olarak yenilikleri ve değişiklikleri kapsar. Çünkü anılan yaklaşımda kölelik, taklitçilik gibi durağanlığa sebep olabilecek bakış yok, aksine ilerlemeyi, gizli potansiyel güçleri ve yaratıcı eğilimleri ortaya çıkaran özgürlük vardır.

İkbal'in eğitim felsefesinde birey olma, bireyin gelişimi son derece önemlidir. Ancak bireyin benliğini ve kimliğini kendi olarak sürdürüleceği, bütün yaratıcı faaliyetlerini gerçekleştireceği yer toplumdur. Bu bakımdan birey, her ne kadar dinamik, enerjik, yetenekli, donanımlı olursa olsun kendini kabul ettireceği yer toplumdur.

Dolayısıyla, organik bir bütünlük içerisinde bireyin, bireyin gelişiminin ve birey-toplum ilişkisinin ele alınması gerektiği, bunun İslâm dinin evrensel görüşüne dayandırılarak bir faaliyet felsefesi çerçevesinde eğitime dayalı yaratıcı bir vizyonla gerçekleştirilebileceği ifade edilir. Bu bağlamda bir eğitim sistemi ve felsefesi öngörülmektedir.

Kaynakça

Bayraklı, Bayraktar. "Eğitim Felsefesinde İdealizm". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4. 185-217. 1986.

Cebeci, Suat. "Eğitim Felsefesinde Toplumcu Bir Anlayış". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2. 99-107. 1996.

Gündoğan, Saim. *Muhammed İkbal'de Ölümsüzlük Düşüncesi*. Ankara: Elis Yayınları, 2019.

Gündoğan, Saim. "Muhammed İkbal'de Zaman Kavramı". *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*. 1/ 257-270. Konya, 2016.

Iqbal, Allama Muhammad. *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*. Lahore: Institute of Islamic Culture, 1996.

Iqbal, Allama Muhammad. *The Secrets of The Self (Asrar-ı Khudi)*. translate Renold A. Nicholson. Lahore: Ashraf Printing Press, 1983.

İkbal, Muhammed. *Aşk ve Tutku On Uzun Manzume*. çev. Celal Soydan. Ankara: Akçağ Yayınları, ts.

İkbal, Muhammed. *Bal-î Cibril (Cebrail'in Kanadı)*. çev. Ahmet Kızılkaya. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2000.

İkbal, Muhammed. *Cavidnâme*. çev. Annemarie Schimmel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958.

İkbal, Muhammed. *Doğru'dan Esintiler (Hayatı, Eserleri ve Şiirlerinden Seçmeler)*. çev. Nihat Ahmed Asrar. İstanbul: Kültür Yayınları, 1988.

İKBAL, Muhammed. *Doğudan Esintiler*. çev. N. Ahmed Asrar. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.

İkbal, Muhammed. *Esrar ve Rumuz*. Haz. ve çev. Ali Nihat Tarlan. İstanbul: Sufi Kitap, 2. Baskı, 2010.

İkbal, Muhammed. *Esrâr-ı Hodî (Benliğin Sırları)*. çev. Ali Nihat Tarlan. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1958.

İkbal, Muhammed. *İkbal'den Şiirler Şarktan Haber ve Zebûr-u Acem*. çev. Ali Nihat Tarlan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971.

İkbal, Muhammed. *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

İkbal, Muhammed. *İslâmın Rubu*. çev. E.A. İstanbul: Doğan Güneş Yayınları, 1963.

İkbal, Muhammed. *Muhammed İkbal Külliyyatı*. çev. Ahmet Metin Şahin. İstanbul: Irmak Yayınları, 2010.

İkbal, Muhammed. *Rumuz-u Bîhodî*. çev. Ali Nihat Tarlan. ts.

İkbal, Muhammed. *Şarktan Haber*. çev. Ali Nihat Tarlan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956.

İkbal, Muhammed. *Şu Masmavi Gökyüzünü Kendi Yurdum Sanmıştım Ben*. çev. Halil Toker. İstanbul: Şule Yayınları, 1999.

Kur'an Meal-2. Erişim 15 Aralık 2019. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>.

Momoh, Aminu Sanni and Danladi. "Plato's Philosophy of Education and Its Implications to Counselling". *British Journal of Education*. 7/4. 66-73, Nisan 2019.

Monteiro, Ternan. "Rousseau's Philosophy of Education". Erişim 10 Ekim 2019. <http://snphilosophers2005.tripod.com/ternan.pdf>.

Raij, Vesa Taatila ve Katariina. "Philosophical Reiev of Pragmatism as a Basis for Learning by Developing Pedagogy". *Educational Philosophy and Theory*. 44/8. 831-844, 2012.

Saiyidain, K. G. *İkbal'in Eğitim Felsefesi*. çev. Necmettin Tozlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Tozlu, Necmettin. "İkbal'in Eğitim Felsefesi". *Felsefe Dünyası*. 16. 21-39 Yaz 1995.